

II.

A székely-kereszturi unitarium gymnasium építtetésének történelmi rajza, tekintettel a jöltevőkre.

Olvasta Sándor János, tanár.

„A ki semmi jót sem tett,
semmit sem élt“.

Ha van egy emlékünk a multból, egy drága kincsképpen gondjainkra bizott intézet, melyről tudjuk, hogy őseink sok fáradtsággal és áldozattal létesítették, főképpen érettüink és utódainkért; nemde nem ébreszt-e ez minket az irántok való tiszteletre, nem emeli-e lelkünket magasra, felköltvén a kegyelet érzését bennünk? Hadd legyen azért e nap a tisztelet és kegyelet ünnepnapja?

Térjünk vissza gondolatban a mult időkbé, vizsgáljuk meg az akkori viszonyokat, bonczolgassuk az eseményeket, s a kik dicsően éltek és haltak meg érettüink, azoknak tettei és eszméiből vegyünk irányt életünkre nézve. Áldva és hálával emlegessük neveiket. Az érdem előtt hajoljunk meg.

Majd minden nép bir valami nevezetes emlékkal a multból; egyiknek hazája volt nagy és dicső s most annak romjain mereng; másoknak nagy fiai éltek, kik korszakot alkottak az emberiség történelmében, tetteik vagy fölfedezéseik által, s most hálával adózik emléköknek a fényért, melylyel megvilágosíták az utat a haladni kívánók előtt.

Nekünk is, unitáriusoknak, vannak emlékeink a multból; Jézus tudománya szellemén épült szentegyházunk, melyben többül erkölcsi sulyunk, nevedünk értelemben és az ő szeretetének melegével tápláljuk szivünket. Vannak iskoláink, melyek lépcsők a tökéletesedés felé s jövő tökéletesedésünknek biztos alapjai.

Mi is, mint az összes emberiségnek egy kis része, multtal birunk, tehát van történetünk; melynek lapjai ha nincsenek is világra szóló fényes tettekkel beirva, de mindenesetre tanuságosok. A történelmi személyek főjellemonása a szerénység, kiknek használás és nem fénylés volt czéljok, megtenni mindent a felekezetért s ezzel egyszersmind a nemzetért, az emberiségért.

De történelmünk inkább csak a XVI-ik században kezdődik, a mikor nemzetünk életében új korszak állott be a reformatio kezdetével és a dynastia változása következtében. A szabad gondol-

kozás, vizsgálódás szelleme át kezdé jární az emberek különböző rétegeit. A magyar nemzetiségét fenyegetve látá az új kormányhatalom alatt, s a vészthozó jeléket felismervén, tette, munkára serkene. Buzgott a hazáért, hitért; de nem feledte művelni azt a talajt is, a honnan van a nemzetnek élete s a valódi hit kiinduló pontja; az iskolákat elismeré a társadalom szilárd és biztos alapjának lenni.

Az említett században történelmünk lapjain tíz felsőbb iskolánk szerepel; de a mostoha idők miatt, melyek a szabad eszméknek nem kedveztek, megsemmisült nagyobb részök, úgy, hogy a XVII-ik században, midőn a szellemi fegyverekkel folytatott harc következtében a protestantismus hazánkban túlsulyra emelkedett, már csak ötről van emlékezet, pedig a nevelésügy jobb állapotban látszék e században lenni, mint az előbbeniben, mégis e század vége és a XVIII-ik eleje nem kedvezett a műveltségnek, sok protestáns tanintézet bezárattott, vagy pedig korlátoztatott azokban a tanítás szabadsága.

A XVIII-ik század második felében a protestánsok jogait törvények biztosították, a dynastia megerősödött, a háboru zaja elmult. Ekkor a kormányhatalom lágy álomba akarta ringatni nemzetünket, lassanként megfojtani nemzetiségét és kedve szerint idomítani, hogy ártalmatlan lehessen rá nézve. Mária Theresia idegen műveltséget és erkölcsöket próbált beléoltani, de visszahatásra talált, a veszélyes álomból felébredt a nemzet. II-ik József németesítő rendeleteit nem viheté keresztül. Türt, várt nemzetünk, s végre az 1790°/₁-ki országgyűlés megjutalmazta kitartását. Ekkor rendeltetik el a magyar nyelvnek az iskolákban való tanítása, s a protestánsok szabadságot nyernek alsóbb és felsőbb iskolák állíthatására és a tanítás módja, rendje stb. meghatározhatására, kezelhetésére. E században már csak három iskolánkról van emlékezet, a mint látszik, időről időre csökkent azoknak száma; hanem a mint számban fogyának, szeretem hinni, abban a mértékben erősödének szellemben.

A XVIII-ik század végén jön elő történelmünk lapjain e székegy-keresztúri gymnasiumunk, mely eddig minden felsőbb iskoláink között a legfiatalabb. Hogy ez miként és miféle alapokból épült, látható: Protocollum Consistorii Repraesentativi Unitariorum Claudiopolitani 1780. 81—124 lapjain.

N. ajtai Kovács István atyánkfia, a „Keresztény Magvető“ VII-ik kötetének 2-ik füzetében leírja ez iskola történelmét, de inkább csak: a tan-, nevelésmód és rendszer változásra szorított; az építés mikéntjéről és az egyes jóttevőkről majd semmit sem mond, valószínűleg nem rendelkezett elég adattal. Különben ezt tenni, felemlgetni éppen minket illet, e helyen, ilyen alkalomokkal, mivel ezek a hálaünnepélyek olimpiadok iskolánk életében.

Székely atyánkfiainak a nevelésügy iránt való érdeklődéséről tanuskodik az, hogy 1783-ban Pálfi Sámuel és Antal, a keresztúrfiszéki unitár. ekklezsiák inspector-curátorai, a consistoriumhoz folyamodnak s annak beléegyezését kérik arra nézve, hogy Siménfalván egy felsőbb népiskolát állithassanak; okadatolván ezt Torda és Kolozsvár távollétével s e miatt, azt mondják, a jelesebbek, a kik kiválnak népiskoláinkból s óhajtanának még többet tanulni, más vallásuak collegiumaiban kell hogy tanuljanak, a mely eleitől fogva az unitárius ekklezsiák elfogyásának legnagyobb oka volt. Ez nem létesült, de egy felsőbb iskola eszméje megszületett e vidék s a mi legfőbb, a székelyföldi unitáriusok számára, melyet 1789-ben a keresztúri egyházközség feljuttott.

Az eszme lassanként megragadja az emberek gondolkozását, szájról-szájra adják, s egyszer csak azt látják, hogy testté vált. Egy felsőbb iskola eszméje így válék meggyőződéssé a homoródmási zsinaton 1793-ban, hogy a mint már sürgetve volt, Székely-Keresztúron gymnasium állittassék, és a felállítás modalitásának kicsinálására főcurator P. Horváth Ferencz mellé Kénosi Sándor Mózes kéretett fel s hogy ezt aztán Pálfi Mózes és Dimény József atánkfiával is közöljék. Nem levén az építés megkezdhetésére nézve egy krajczár is, a zsinat gyűjtést rendel el a keresztúrfiszéki, maros-, udvarhely- és háromszéki környékekben.

A kinevezett bizottság megkezdette munkáját, s a mint kitűnik, egész lelkesedéssel, érdeklődéssel, mintegy vetélkedve, hogy melyik tehet többet; de némelyek közülök elsőbbséget akarván magoknak tulajdonítani, e miatt egyenetlenség támadott s a kolozsvári zsinat 1794-ben azt a végzést hozza: egy commissio állittassék a következőkből: inspector curator Pálfi Sámuel, Pakot Zsigmond, Pálfi Mózes, Sándor József, Dimény József, Jakabházi Pál, Fekete Sámuel, Mátéfi István és Simén András aaból, oly móddal, hogy senki különösen fő ne legyen, hanem megegyezett

akarattól tegyenek mindent. A begyűjtendő oblatumokat percipiálja Pálfi Dénes aa. és a meghatározandó helyekre erogálja is.

Az elrendelt gyűjtésre való felhívás a háromszéki ekkleziák inspector curatora Ballók Ferenczhez jutván, egy körlevelet intéz a körében levőkhez, melyből egy kis töredéket meg kell hogy emlitsék: „Most szándékozik, úgy mond, statusunk Székely-Keresztúron egy gymnasiumot felállítani, a melyben az ifjuság legalább a rhetorikáig tanulhasson, de az pénz-, emberbeli segítség nélkül meg nem eshetik, szóval: szükségesek az eszközök. Már pedig most nem régiben derült fel az arany szabadságnak az a kívánatos hajnala, melyet régtől fogva a mi eleink óhajtottak, de meg nem érheték; kívánták látni Simeonnal, de meg nem láthaták; most van az a kívánatos idő, melyben a diaetalis articulusok szerint, mind ő felsége, mind pedig a k. gubernium hire nélkül, collegiumokat, templomokat, csak a consistoriumunk hírével is szabad építeni“. Ezután kimutatni igyekezik Kolozsvár és Torda távollétét és egy közelebbi iskola előnyeit s felszólítja a patronusokat, aszszonyságokat, papokat, ekkleziákat, vagyis az ő szavai szerint: „minden érzékeny, jó szívű és eleven tagjait az ekkleziáknak, hogy a szegény aszszonynyal filléreiket ne sajnálják e gymnasium építésére, mivel mind az Áronok, mind a Mózesek innen származnak. Ha buzgott Esdrás és Nehemiás a népnek tanításában, a törvények magyarázatában; Darius és Cyrus, ha, pogányok levén, nem kimélették az Ur házára teendő költséget; nem kimélették a zsidók az Ur sátorának felépítésére aranyokat, ezüstöket, nem kétlem, szentül hiszem, hogy ti is a közjóért örömet hozhattok az áldozatot“.

A gyűjtéseknek az a következése lett, hogy az építést elkezdték 1794-ben, insp. curator Pálfi Mózes felügyelete alatt; de lassan mehetett, mert a készlet szűkös volt, sőt félben is maradt egy kevés ideig; mi hogy nem végképpen való megakadása leve az építkezésnek, azt, az 1795-ki bölöni zsinaton jelenlevők érdeklődésének lehet köszönni nagy részben. Ekkor neveztetik ki tanárnak Szabó Sámuel, jóllehet még nem vala helye a muzsaseregnek, hanem, hogy az iskola építésének hivatalából kifolyólag, komolyan lásson utána s bevégeződésével kezdje meg azonnal a tanítást.

Szabó Sámuel mellett a gyűjtésben, rábeszélésben stb. tevékeny részt vett püspök Lázár István, ki akkor az iskolák főfelügyelője vala és Dimény József. Ez utóbbi lelkes magaviselete és egyenes szívüése bizonyítványát találjuk az 1799-ki főconsistoriumi

jegyzőkönyvben, melyben ez a végzés áll: „tudósíttassék insp. curator Dimény József aa. arról, hogy tökéletesnek találtatott az eléadásban említett adományokról való remonstratioja, s valamint eddigel is tökéletesen meg volt győződve a főconsistorium, a nevezett atyánkfianak közönségünkhöz való egyenes szivüése s gyümölcsös szeretete iránt, tapasztalván annak nevezetes jeleit, ugy ezutánra is ajánlja azt, ahoz buzgó jó indulatjából“. Lázár István, itt a hely színén, hónapokig fáradozott az építetésben s 1796 oct. 21-én a consistoriumhoz irt levelében azt mondja: „én megvallom, egy dolognak több kívánóját, mint itteni gymnasiumunk jó móddal való felállításának, soha se tapasztaltam. Bizony, sir örömében a nép, látván mostan minden reménysége felett való folyamatját a gymnasium építésének, melynek felépülése iránt már egészen kétségbe is esett vala „

A fennebb említett protocollum szerint, a gymnasium felállításában a keresztúri unitárius tractus a legelevenebb tag volt; hanem, a mint éppen abban látható, az egyes adakozók közül sok fedékenységbe ment, mert a generale consistorium csak 1800-ban határozta öszszegyűjtetni azoknak neveit és adományaik mennyiségét. E határozat eszközlé, hogy az említett protocollumban, habár töredékesen is, de láthatjuk ma az áldozni kívánó ekkleziának és egyeseknek neveit, s ha most ezeket mind fel nem említjük is, de megőrizzük az utókor számára. Mégis legyen szabad az egyesek közül elésorolni nehányat: mélt. Sándor Mózesné, tek. Pálfi Dénes és Elek, Jakabházi Pál, gr. Lázár Ádámné, Simén András, gr. Gyulai Ferencz, Biró József, Mátéfi István, Pakot József, Ugron Lászlóné, Kelemen Bénéám, szent-mihályi pap, stb.

Midőn az építés vége felé közeledett s a tanítás megkezdhetőse bizonyos vala, az itteni környékek előljárói kérik a consistoriumot, hogy Tordáról rendeljen négy deákot Keresztúrra, a kik a már felépült négy lakoszobában, hospesek legyenek s a tanításban tanár Szabó Sámuelnek segédkezzenek. A tordai domesticum consistorium megtagadja, azt hozván fel okul, hogy ez által iskolájok jövedelme csökken. Lázár István, püspök, pártolja az itteni környékek óhajtását, daczára annak, hogy Kolozsvártt is voltak Tordapártiak. A kolozsváriak közül az értelmesebbek inkább végzett egyéneket akartak alkalmazni; az utóbbi számitás helyesebb voltát az itt levők is elismerték, de a szegénységen minden megtörött s éppen ezért egy gyengébb rendszert is jobbnak láttak egyelőre,

mint semmi rendszert. Nem azért nem alkalmaztak tudós férfiakat a tanügy élére, hogy annak hasznát ne látták volna, hanem azért, mert nem volt miből fizetni. A derék Lázár István ezeket jól tudta s e mellett itt a hely színén arról is meggyőződött, hogy e hely nekünk, unitárius szempontból, nagyon fontos. Belátta ő, hogy nem eszmék, hanem az érdekek, helyi kérdések, viszonyok szerint csoportosultak Tordán a pártok.

A tordai domesticum consistorium nézetét pártolta Sala Mihály ítélőmester, a ki származására nézve hidvégi, jobbágy családból való volt. Ez vagy nem ismerte az itteni viszonyokat, vagy pedig nagy ellenszenve volt Keresztur és Szabó Sámuel tahár iránt. 1796 nov. 7-én saját kezével irt levelében *) azt mondja: „ha Kereszturon nagy personalis status állittatik, az életmód is bajosabb lesz, mert ki főz ottan egy jó nemes ember gyermekének? s több ilyen környülállások is vannak. Egy kicsiny kerteskébe, a mely csak akkor fundáltatik, sok individuumokat a szűkség felett nem jó gazdaság volna tenni. A consistorium még azt se tudhatja, micsoda leczkebeli tanulók lesznek ottan; én megvallom, míg a kertésznek industriájáról bizonyos nem vagyok, addig ő neki sok inast nem adok; ha ki kell mondani, Szabó uramról, sok industriát a tanításban tőle nem remélek“.

Az itteni környékek a gymnasium felállítását és a lehető jó móddal való berendezését azért is óhajtották, hogy a közel lévő szász atyafiak közül is sokan hajlandók voltak gyermekeiket ide hozni a magyar nyelv megtanulása végett. Erre Sala Mihály azt mondja: „hogy a szász atyafiaknak szolgáljunk, azt, a publicus fundus terhe nélkül, jó szívvvel megteszszük; noha el nem hitethetem magammal, hogy értelmes és jó tehetségű szász úri ember egy olyan falura, a milyen Sztítás-Keresztúr, iskolába küldje a maga gyermekét“.

Hihetőleg elfogultság, a keresztúri helyi viszonyokkal való ismeretlensége okozta, hogy említett hitrokonunk folytonosan ellemezte ez iskolának a célba vett módozatok szerinti felállítását, vagy hitközségünk különben is szerény anyagi erejének, és áldozati buzgalmának megosztását, elforgácsolását nem tarthatta tanácsosnak, ellenzésének végül az is lehetett oka, hogy a tanügy vezetésére kinevezett Szabó Sámuel igazgató tanárban vagy nem bizott, vagy

*) Lásd a gymn. levéltárában.

személyes gyűlölettel viseltetett iránta. A következmények megmutatták, hogy tévedett.

Lázár Istvánra való neheztelését fejezi ki a tordai domest. consistorium is, midőn 1796 nov. 5-én a repraes. consistoriumhoz irt levelében azt mondja: „hát mire való az az extremum, hogy tiszt. püspök ur az oda bé lakó atyákat itten tanuló gyermekeiknek visszavitelökre disponáltattaknak lenni írja? Ezen extremumra, mi azt hiszszük, csak az olyan atyák vehetők, kik Kereszturon innen nem jártak és a valóságnak becsét, a képzelt dologtól nem tudják megkülönböztetni“. Ezekkel a centralistákkal szemben ma a világ azt mondaná: ha mivelődni akarunk, a tudomány, felvilágosodás sugarai ne egy, vagy két helyre szorittassanak össze. Hát, Németország csak egy-két városának köszöni a tudományban való nagyságát? Minél több világló pont van, annál átlátszóbb a légkör. Nem mondok nagyot, de ha tömörülnünk kell, éppen az anynyira védett tordai iskola fog lemaradni történelmünk szinteréről, s az egykor ugy lenézett keresztúri fentartását fogják kivánni több nemü érdekeink *)).

Hogy e hely a mi existenciánkra nézve fontos, ezt csak ugy hinnék némelyek, ha egy nagy tekintélytől hallanák? Ezzel is szolgálhatok. Főgondnok mlgs Nagy Elek ur 1856 nov. 19-én Koronka József igazgató tanárhoz irt levelében ezt mondja: „Mindnyájan tudjuk és elismerjük keresztúri gymnasiumunk nagy fontosságát s hogy annak nem csak fennállását, hanem egyszersmind jó erőben fentartását szent vallásunk érdeke multhatatlanul megkívánja“. Ezt a régiek közül is a mélyebben belátók így tudták, mi is így tudjuk. Az unitárismus fájának gyökérszálai Erdélyben e gymnasiumban fogják a legtermékenyebb és legtáplálóbb földet találni, a honnan vallásunk éltető elemeit szítta és színi fogja nagyobb részben. Ez eszme belénk élte magát, sőt meggyőződéssé vált bennünk.

A leirt viszonyok és körülmények között építének elődeink e helyen egy faépületet 1794—96, de ez a hely a vizjárás következtében ártalmas vala az épületre nézve és az ifjuság erkölcse is, az itteni mostoha viszonyok miatt, nem vala idomítható — hanem

*) Mi óhajtjuk, hogy éljen és virágozzék mindkettő s ehhez a tordai atyafiak részéről a közelebbi főtanács alkalmával nyilatkozott buzgalom újabb reményt ad. Vajha aranyosszéki atyánkfiai között is nagyobb érdekeltséget tapasztalnánk a tordai iskola iránt, melynek sorsa őket érdekli legközelebről. S z e r k.

ezek még nem igazolják a fennöbbi ellenvetéseket, mert Kereszturnak is, mint éppen más helységnek, szabadott és szabad haladni — s több effélékből kiindulva 1806-ban, tehát nem az építés kezdetén, a mint Kovács István írja, a homoród-almási ekklezsia kérelmez a consistoriumnál, e gymn. oda leendő áttételéért, szem előtt tartván különösen az ottani környéki és háromszéki ekklezsiák érdekeit. A keresztúri kör és a marosszéki ekklezsiák egyenként tiltakoznak ez ellen; ha látnák azonban, hogy több kár nem következik a keresztúri gymnasium elromlásából, mint az újonnan építendőből a menyinyi haszon lenne, akkor át lehet tenni; vagy pedig az almásiak saját erejökön építsenek egyet, azonban: unius aedificatio ne sit alterius destructio. Ekkor elmaradott ez, hanem 1812-ben újra felelevenül a k. tanácsban a gymn. Almásra, vagy H. szentmártonba való áttétele; de miután Keresztúron a költségek már egyszer megtétettek, megállapodás történt, hogy a gymn. véglegesen Sz.-Keresztúron maradjon; mert így mind a három-, mind a marosszéki ekklezsiák érdekei a legjobban vannak egyeztetve.

A jegyzőkönyvek és eredeti levelek azt mutatják, hogy Szabó Sámuel éles ellentétben élt insp. curator Biró Józseffel, s ez és más körülmények, a melyeket Kovács István fel is említ, a tanárságról való lemondását idézték elé és az ő helyét Koronka József foglalta el 1813-ban sept. 8-án.

Ez után nem sokára új korszak áll bé a gymn. életében Mihály János insp. curatorságával, kit e hivatalra 1814-ben választottak.

1818-ban Koronka József még két szobát sürget építtetni a meglevők mellé; de minthogy a faépület romladozott volt, az említett évben, az oklándi zsinaton, nem ennek a megújítása, hanem egy kőből építendő iskola rendeltetik el. Tekintve az 1817-ki inséges esztendőt és annak következéseit népünknel; valószínűleg e bátorságot Mihály János hivatali állása és erélyes közreműködése önté hitfeleinkbe. A gyűjtések újból megindultak, gyűjtő-ivekkel tanulóifjak is bocsáttattak szét az országba. Esperest Kelemen Béniám, Koncz Márton, insp. curator Mátéfi István lelkesen karolták fel az ügyet. A homoród-vidéki ekklezsiák meszet, a kereszturkörünyékiek fát, mások deszkát stb. adtak, mely adakozások láthatók a következőleg czimzett jegyzőkönyvben: protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificationis gymnasii Keresztúrensis. Inchoatum anno 1818.

1825 nov. 14-én a Kadácsban tartott egyházköri gyűlésen Mihály János ajánlja, sárdi, de Széplakon lakó, mlgs Simén János urat, mint a keresztúri gymn. új insp. curatorát, az ottani unitárius közönségnek. Ezután előadja, hogy az eddig épült szobák nem elégségesek a gymn. népességéhez képest, azért, a mai körülmények között igéri-e a közönség a segedelmézést. Mindnyájan készségeket jelentették ki, és Simén János 1000 forintot s 24 véka gabonát ígért, kit követének: Mihály János, Biró József, Pálfi Zsigmond s több egyesek és ekkléziák szép ajánlataikkal. Ez látható a gymn. 1844-ben kezdett jegyzőkönyvében, ebbe van bevezetve mint kivonat az említett egyházköri gyűlés jegyzőkönyvéből.

Igy aztán, az egyesek adományaiból 1819—1823-ig épült szobák, 1833-ban még hárommal szaporittatának s e szerint egy 16 szobából álló tekintélyes kőépület áll a rendelkezésére felekezünknek.

Hitrokonaink s velök együtt más jóakaróink is, nem csak az iskola falait emelik, hanem abban is buzgolkodának sokan közülök, hogy e falak között tanuló szegény szülők gyermekei segedelmézést nyerjenek s mintegy könnyítve legyenek pályafutásokban, hogy bémelessenek a muzsák templomaiba s hallgathassák azok papjait.

E célra szászvárosi postamester Koncz János 1832-ben sept. 1-én 400 ezüst forintot hagyományoz. Hasonlólag 1833-ban Nagyalambfalván lakó kénosi Sándor Józsefné, szült. Finta Rákkel 500 ezüst huszast, 1836-ban pedig 1000 mfrtot. Tibád Antal is ez évben 100 ezüst frtot; ez vagy nem jött bé, vagy pedig elsiklott. Nevezett célra továbbá kis Solymosi Augustinovic Sámuel 1846-ban 2000 mfrtot, musnai Demeter János pedig 1847-ben 6000 mftot. Gál Ábel 1856-ban egy 2-dik tanítói állomás felállithatására 1000 mftot, gagyai Pálfi Mihály iskolai szükségek fedezésére 112 frt. o. é., hasonló célra medeséri Varga János 70 frtot o. é., mely alapoknak csak a kamatai fordithatók az irt czélokra.

Állandó alapot tevő jöltevőink közé számithatjuk: Ágoston Istvánt, Fejér Mártont, Daragi Mihály, Rafaj Károly atyánkfiait és Vas Miklósnét.

Elhunyt jöltevőink közül egy párnak adományához csak per útján juthattunk, s némi önfejűség is járulván e perek folytatásához, az öszszes tőkék megcsontultak, mindamellet ma már körülbelől 12,000 frttal rendelkezünk o. értékben.

Gymnasiumunk építésének történelme s az abban szereplő lelkes jöltevőink működése le van hozva egész a hatvanos évekig. Itt megállunk; mert e tizedben megindított mozgalom, az épület megnagyobbítását illetőleg, egy új korszakot nyit meg annak történelmében, a melyben a közügy iránti érdeklődés semmivel sem áll alantabb, mint a régebbi korban; pedig azt szokták mondani: buzgolkodunk ugyan ma is, hanem a régiek kitartása páratlan. Megengedem ezt sok tekintetben, de ez esetben szabadjon kimonданom: hogy őseinknek méltó utódai valánk és vagyunk.

A főlemlegetett jöltevőknek, vagy legalább közülök egynek adhatjuk vala életiratát. Lesz még erre időnk; most inkább czélunk vala látni, hogy kik a miénk s az elmúlt idők homályából kibontani s megújítani emléköket. Ha élőknek minden pontján nem kísérhetők is, de azon ismerők meg őket, a melyen legnagyobbak valának, a melyen leginkább kimagaslának társaik közül, a mikor t. i. nemesen gondolkozának, jócselekedetekben gyakorlák magokat.

De még egyszer tekintsünk vissza elbeszélrt történelmünk lapjaira. Erről elmélkedve, úgy érzem magamat, mintha Helvéczia, vagy egy más festői országnak egy magas pontján állanék; szeretném egyszerre az egészet belátni, de az idő és szemem gyengesége nem engedi, be kell érnem egynehány főbb pont látásával, pedig a kis halmok is oly szépek a magok nemőkben, mint a fellegekbe nyuló havasok, azokat is szeretném látni saját pompájokban. S a mint távozom, az a gondolat jár agyamban, ismét látnom kell, és erősen érzem azt, hogy vágyom vissza. Az elbeszéltem személyekkel is így vagyok; még nem távozám meszsze, vágyom vissza; hiszem hogy ti is. Jöjjetek! lépjünk fel a hála és kegyelet szent magaslatára s nézzünk vissza.

Iskolánk alapulásakor, mint magas bércei fát, látjuk kiemelkedni társai közül a meleg érzésű Ballók Ferenczet. Látjuk a kezdet nehézségeivel küzdeni: Sándor Mózeset, Mátéfi Istvánt, Jakabházi Pált, Kelemen Bénéámint, Koncz Mártont. S ha előjáróit, főképp felügyelő gondnokait nézzük, ott látjuk a tiszta szivü és gyümölcsös szeretetü Dimény Józsefet; az áldozni kész Simén Jánost, a fáradhatatlan nagy Mihály Jánost, Udvarhelyszék alkirálybiráját, kik intézetünknek mind anyagi, mind szellemi ügyei vezetésében betölték helyöket. A felügyelő gondnok, vagy észszel, vagy anyagi áldozattal, vagy mind a kettővel, köteles a reá bizott intézetet pártolni, különben bitorlója hivatalának, s bünt követ el, ha

mást leszorít a cselekvés teréről. E gondolatok élének mind a hármoknak kebelében s ennek kell ma is élni minden méltó utód lelkében.

És ha anyaszentegyházunk főpásztorát keressük iskolánk történelmi személyei között, ott fénylik a jeles püspök Lázár István, a ki nem vala oly elfogult Keresztur iránt mint Sala és pártfelei. Püspöksége alatt kezd, sokat szenvedett s csaknem a megsemmisüléshez közel álló egyházunk éledni egyes jóltevők adományai által; főképp Zsuzsi László hagyománya következtében. Nagy tekitetű, munkás, éles látású, bölcs püspöknek, írja Székely Sándor, az Unitár. vallás történelmében. Convocatoriáiban, melyeket minden rendű és rangu atyánkfiaihoz bocsátott, hogy az iskola építéséről együttesen tanácskozhassanak, gyakran él e kifejezéssel: „kérem, kényszeritem,“ mi mindenestre lelkesedésre mutat.

S ha még tovább vizsgálódunk, látunk egyes családokat jelentékeny szerepet játszani. A Pálfi család kiváló ezek között a régebbi korban; az újabb időben is e névhez méltólag viselő magát nagy Pálfi Mihály atyánkfia.

Látunk egyes ekkleziákat, a melyek vetélkednek, ígéreteket tesznek, csakhogy ez iskolát a magok kebelökben állithassák fel. Melegen érző környéki gondnokok viszik a zászlót; a nemzetű megélhetésnek, becsülettel megállhatásnak egyengetik útját. Nem katonai laktanyák, fonó-gyárak, bankok stb. felállításában, hanem előbb az iskolákban látták egy nemzetnek az életrealóságát lenni; mert ha jó iskolák vannak, lesz akkor és csakis akkor, hazájáért igazán lelkesedni tudó harczfi, értelmes gyári munkás, okszerű gazda, szorgalmas és takarékos iparos stb. Nagyon helyesen mondotta a nagy Széchenyi: hasznos és szükséges a bolondok-háza, hanem a nemzet valódi ereje a közértelemesség alapul.

Az alapítók között ott tündöklök, a vallásfelekezetünk fenállhatását szíven hordozó, Koncz János, ki a mindennapi szük gondolkodásmódon felülemelkedve, nem egy gazdag felekezet, vagy intézet érdekeért lelkesül, hanem ott segít, saját hitfeleinél, a hol legnagyobb a szükség, sőt másokat is ösztönzött erre.

Követi őt, a nemes szívu nő, Finta Ráchel, a ki a tudomány és nemes ügy iránti tiszteletét mutatá fel adományával, mint az a nő, a ki drága kenetet töltött Jézus fejére.

Látjuk a vallásos Augustinovic Sámuel, a ki végrendelete elején így nyilatkozik: „háladatos szívvel köszönöm neked Istenem, hogy más lengyel társak között, áldott emlékü édes atyámat felhívád szent oltárodnak szolgálójául; annak törzsökéből oly magot is támasztál, a ki statusomnak, a vallásos Zsuki László után, igaz buzgósággal veté meg alapját, számvevő hivatali elnök és királyi tanácsos, felelthetetlen szeretett kedves testvérem, Augustinovic Pál által. Ezer hála neked, a ki engemet is ez áldást árasztott törzsökéből születetni engedtéül“.

Megjelenik továbbá Demeter János, a ki ezt irá végrendeletébe: „kivánom, hogy adományomat a gymnasium évezredeken keresztül éldelje és használja s legyen segédrúgója a fejlődő emberiségnek és haladó világnak, legyen egy szegletkövecskéje az erkölcsei nagy világ alkotmányának“.

Jóltevőink koszorujában van Gál Ábel s a még életben levők közül is mind többen-többee tünnek fel. De szakaszszuk félbe most szemlénket, melynek folytán kiderüle, hogy iskolánk nem királyi vagy fejedelmi adományokból, hanem az egyesek, a nép filléreiből létesüle, s éppen ezért szent és magasztos előttünk, mert népünk keze emelé.

Ha azt kérdezné tán valaki: melyik átyánkfia adományozott a legválságosabb időben? azt tehelhetnök: mindenik a legégetőbb körülmények között, mivel a szegénység mindig nyomunkban volt. Azt mondják: a szegénység a remény anyja, társalogj o szép leánynyal s nem látod a rút anyát. Elődeink e szép leánynyal, egy jobb jövő reményével társalgának, még mi is csak folytatjuk e társalgást, javult és javul helyzetünk, hanem azért mégis van miért sőhajtánunk. S ha a reményt elvesztenök és csak az anya társaságában maradnánk, a kétségbeesés örvényébe vessük magunkat? Nem! fenmarad, előttünk áll még a kötelesség, mely parancsol helytállani és mindent megtenni intézetünkért. A szegénységgel nem szabad mentegetőznünk, kezünk között szégyen lenne megsemmisülni birtokunknak. Intézetünk ha szegény is anyagilag, de melegen érző szivekben gazdag volt volt mindig és az ma is. E tudat bátoritson s felsorolt jeleseink példája lelkesítsen, hogy midőn nem sokára harsogni fog a s o r a k o z z, hazánk többi tanintézetei mellett a miénk is megállhasson s egyházunknak, nemzetünknek hasznára lehessen.